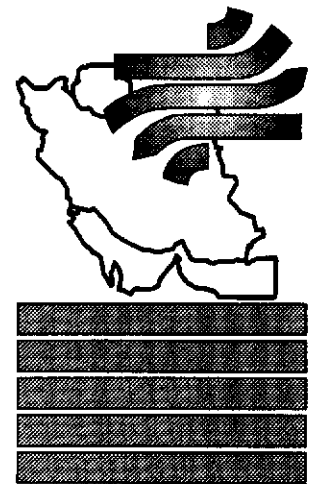

ایرانگردی و جهانگردی

آشنایی با جاذبه‌های استان آذربایجان خاوری

آندرانیک هویان

مقدمه

استان آذربایجان خاوری محدود است از غرب و جنوب به استان آذربایجان باختری، از خاور به استان‌های اردبیل و زنجان و از شمال به جمهوریهای آذربایجان و ارمنستان. جمعیت این استان طبق سرشماری سال ۱۳۷۵ ۳،۳۲۵،۰۴۰ نفر است و شامل شهرهای تبریز، آذرشهر، اسکو، سراب، مراغه، مرند، جلفا، میانه، هشترود، بناب، هریس، ملکان، بستان آباد، شبستر، کلیبر و... می‌باشد.

آذربایجان خاوری دارای آثار باستانی بسیار است که تعدادی از این آثار در فهرست بناهای تاریخ و اماکن باستانی ایران به ثبت رسیده و برخی از آنها نیز آن‌گونه که باید معرفی نشده است و همگان این آثار را نمی‌شناسند. در این مقاله سعی شده است این گونه آثار باستانی همراه با سایر بناهای تاریخی که از نظر ایرانگردی و جهانگردی حائز اهمیت می‌باشد به خوانندگان گرامی نامه اتاق بازرگانی معرفی شود.

معماری صخره‌های کندوان

در ۲۰ کیلومتری جنوب خاوری اسکو روستای کندوان یا کندجان که دارای منحصر به فردترین معماری صخره‌ای ایران زمین می‌باشد واقع شده است، سراسر روستا صخره‌های مخروطی شکل است که روستائیان درون آنها را تراشیده و به صورت خانه مسکونی (کران) در آورده‌اند. قسمت‌های سست بخش بیرونی مخروطها بر اثر عوامل جوی مانند باران و باد دچار فرسایش شده و از بین رفته و قسمت‌های سخت آن باقی مانده است. فضای داخل کرانها در قاعده وسیعتر است و هر چه به تارک مخروط نزدیکتر می‌شویم از حجم آن می‌کاهد. برعکس کلیه روستاهای ایران که خانه‌ها در طول و عرض گسترش می‌یابد. خانه‌های کندوان در ارتفاع گسترش یافته است. بیشتر کرانها دو طبقه‌اند ولی کرانهای سه و چهار طبقه نیز وجود دارد. کمتر کرانی از داخل یا یکدیگر ارتباط دارند. قسمت ورودی کران که آستانه نامیده می‌شود دارای حوضچه سیمانی کوچکی است که با دیواری کوتاه از اتاق اصلی جدا می‌شده و محل شستشو می‌باشد. در بعضی از کرانها سکونی سنگی با ارتفاع اندک ساخته‌اند که آن را با فرش، جاجیم و یا گلیم می‌پوشانند، این مکان محل استراحت و خواب افراد خانواده است به سبب ضخامت دیوارها و سختی صخره‌ها و مشکل حفران‌ها ارتفاع درها کم است.

روستای کندوان در ارتفاع ۲۲۰۰ متری دامنه سهنند واقع شده که با شیبی تند به دره‌ای باریک منتهی می‌شود. دره مزبور سر چشمه رودخانه کندوان است و چشمه آب معدنی کندوان در نزدیکی روستا واقع شده دارای آبی زلال و مطبوع و بی رنگ است. روستائیان کندوان بر این باورند که آب معدنی کندوان داروی از بین بردن سنگ کلیه است و هر ساله تعدادی از کسانی که از سنگ کلیه رنج می‌برند به

این روستا رفته و مداوا می‌شوند.

روستای کندوان دارای یازده محله است. محله آقا جاباسی از کهن‌ترین محلات روستاست و وسیع‌ترین کرانهای روستا در این محله قرار دارد. مسجد بزرگ روستا نیز در این محله است. کران مسجد دارای چهار طبقه است که در طبقه دوم آن مسجد واقع شده است و در نوع خود در ایران زمین منحصر به فرد و بی نظیر است. مرتفع‌ترین در ورودی روستا متعلق به مسجد است که دری است چوبی به ارتفاع یکصد و نود و سه سانتی‌متر در یک متر. در اطراف در ورودی قسمتی را به کفش کن اختصاص داده‌اند. فضای مسجد به وسیله یک نرده چوبی به دو بخش زنانه و مردانه تقسیم شده است. هنگام تراشیدن صخره برای ایجاد مسجد به سبب وسعت کران ستونی از سنگ در میان کران باقی گذاشته‌اند. در سرتاسر دیوارهای مسجد رف‌هایی برای قراردادن چراغ، مهر، تسبیح و شمع کنده‌اند.

قدمت تاریخی کندوان

در سده هفتم ق. به سبب یورش مغولان و عدم وجود امنیت و ترس از قتل و غارت، نخستین کرانها در کندوان حفر شد. به سبب مرتفع بودن منطقه و موقعیت سوق‌الجیشی آن و وجود چشمه آب و نزدیک بودن مرتع و چراگاه افراد روستاهای نزدیک کندوان به این محل کوچ کردند.

صنایع دستی روستای کندوان عبارت است از قالی بافی، جاجیم بافی و گلیم بافی.

معبد مهری قدمگاه

در شمال روستای قدمگان از توابع آذرشهر معبد مهری قدمگاه یکی از شاهکارهای معماری صخره‌ای ایران زمین واقع شده است. برای احداث این معبد درون صخره را تراشیده‌اند. ورودی

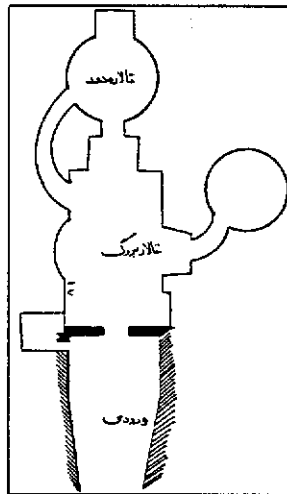
معبد در چوبی کم ارتفاعی است. معبد پس از ورودی شامل اتاقی کوچک، راهرو اصلی، اتاقی در انتهای راهرو و محوطه اصلی می‌باشد. این محوطه مخروطی است که قطر قاعده آن ۱۵ متر و ارتفاع آن ۱۲/۳۰ متر و دهانه تورگیر تارک مخروط به سانتی متر می‌باشد. تابش خورشید به داخل معبد از این روزنه، فضایی روحانی به وجود می‌آورد. در محل به این مکان مسجد سنگی نیز می‌گویند.

قلعه جمهور یادژ بابک خرم دین

در ۵۰ کیلومتری شمال اهر و در سه کیلومتر جنوب باختر کلیبر بر فراز ستیغی مرتفع، در ارتفاع ۲۶۰۰ متری، قلعه جمهور واقع شده است. نام این دژ در ادب فارسی «بذ» ثبت شده است. دژ بابک خرم دین در سالهای ۲۰۱ تا ۲۲۲ ه. ق بنا گردیده و تمامی بارو، برجهای دیده بانی، اتاق‌ها، و تأسیسات آن با سنگ تراشیده شده و با ملاط ساروج ساخته شده است. مساحت دژ دو هزار متر مربع است که شامل تالار مرکزی، چندین اتاق، قرارگاه سپاهان محافظ دژ و تأسیسات دیگر است. ساختمان قصر در روزگار آبادانی آن دو طبقه و در بعضی قسمت‌ها سه طبقه بوده است. راه ورود به قلعه راه باریکی است که از میان صخره‌ها عبور کرده و به بارو و دروازه دژ می‌رسد. بین دروازه و محوطه داخلی دژ نیز گذرگاه تنگی میان دیوارهای سنگی دژ احداث کرده‌اند. در چهار سوی دژ، برجهای نیم دایره مخصوص دیده بانی ساخته شده است.

نیایشگاه مهری یا امامزاده معصوم و رجوی

در ۶ کیلومتری جنوب خاوری مراغه در روستای رجوی در میان صخره‌ها غار گونه‌ای است به نام امامزاده معصوم. این غار گونه ابتدا مهرابه (معبد آئین مهر) بود و سپس در سالهای بعد تبدیل به امامزاده شد. این نیایشگاه از چهار قسمت تشکیل شده است: ۱- قسمت ورودی ۲- تالار

مستطیل شکل بزرگ ۳- اتاق مدور سمت راست ۴- تالار مدور نیایشگاه. ورودی نیایشگاه راهرو پهنی است با شیب متوسط که در سنگ کنده شده است، عرض این راهرو در ابتدایی آن ۷/۲۰ متر است که در انتها یک متر از عرض آن کاسته می‌شود، راهرو به تالار بزرگ منتهی می‌شود. در سمت چپ راهرو اتاقی در سنگ تراشیده شده است. درزای تالار بزرگ دوازده متر و پهنای آن شش متر و سی سانتی متر است. تالار بزرگ از دو سو به اطاق مدوری که محوطه اصلی نیایشگاه است راه دارد. یکی از سمت چپ که راهرونی است با قوس نیم‌دایره به پهنای ۲/۱۰ متر و درزای ۳/۳۰ متر و دیگری دالانی است کوتاه که در انتهای تالار بزرگ قرار دارد. سقف اتاق مدور سمت راست و تالار بزرگ از سنگ است، ولی سقف تالار مدور نیایشگاه که محل اصلی امامزاده است قزو ریخته و به جای آن گنبدی کم ارتفاع با آجر ساخته‌اند.

در سمت جنوبی محوطه نیایشگاه محرابی است به درزای ۲/۶۰ متر و پهنای ۲ متر. حالت خاص محراب آن با طرح محراب بسیاری از معابد مهری (مهرابه)ها شباهت دارد.

قلعه ضحاک

در سه کیلومتری ایستگاه خراسانک

در مسیر راه آهن میانه به مراغه بر فراز ستیغی مرتفع چهار طاقی ساسانی دیده می‌شود. این چهار طاقی یکی از بناهای قلعه ضحاک است، برخی از باستان‌شناسان بر این باورند که نخستین بار مادها در این مکان قلعه‌ای ساخته‌اند، وجود دیوارهای سنگی بسیار کهن مؤید این گمان است. قلعه ضحاک در روزگار هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان و سپس در دوره اسلامی معمور و دایر بوده است.

چهار طاقی قلعه ضحاک همانند سایر چهار طاقی‌های ساسانی چهار وجهی است و درزای هر ضلع آن ۹/۷۶ متر است. پایه‌های چهار طاقی ۲/۷۰ متر در ۲/۷۰ متر می‌باشد. یک وجه چهار طاقی دیوار است ولی سه سوی دیگر آن دارای دهانه هائی است به پهنای ۴/۳۶ متر چهار طاقی به وسیله آجرهای سرخ فام ساخته شده و همانند سایر بناهای اواخر ساسانیان آجرها را به ردیف افقی و قائم ترکیب کرده‌اند. از این بنا به عنوان آذرگاه استفاده نمی‌شد، بلکه استراحت گاهی بوده که میدان دید آن غیر قابل تصور است.

مسجد جامع مرند

در محله قنبر چشمه در سمت خاوری شهر مرند مسجدی است که به دستور سلطان ابوسعید بهادر در ۷۴۰ ه. ق ساخته شده است. از بنای قدیمی مسجد، محراب آن به پهنای ۲/۷۵ متر و بلندی ۶ متر در شبستان مسجد باقیمانده است. نام سازنده محراب در فاصله دو ستون مسجد به خط رقاع چنین نوشته شده «عمل عبدالفقیر نظام بندگان تبریزی».

دور تا دور حاشیه محراب آیاتی است از قرآن مجید به خط کوفی که گچ بری شده است این گچبریاها و شکل ساختمان و ستونهای مدور با حاشیه‌های مکرر و کتیبه‌هایی به خط کوفی و رقاع و ریزه کاریهایی که در آن به کار گرفته شده است در شمار آثار بسیار ارزنده روزگار مغلان می‌باشد.

مسجد کبود تبریز

این بنادر محل «گوی مسجد» گفته می‌شود و در روزگار جهان‌شاه سومین پادشاه سلسله قرقویونلو (فرزند قریوسف) در ربیع الاول سال ۸۷۰ ه. ق ساخته شده است. بانی مسجد صالحه دختر جهان‌شاه است. در روزگار آبادانی مسجد به آن مظفریه می‌گفتند، و چون نمای خارجی و قسمت‌های داخلی آن با کاشیهای معرق ظریف به رنگ قیروزه‌ای و کبود تزئین شده بود «فیروزه اسلام» نیز نامیده می‌شد.

این مسجد دارای ملخقات زیادی مانند: خانقاه، صحن، حوضخانه و کتابخانه بود. عظمت و شکوه و سبک معماری و کاشیکاریهای قسمت‌های مختلف آن را مورخان و سیاحان ایرانی و خارجی بسیار توصیف کرده‌اند. دیوارهای داخلی مسجد با سنگهای مرمر شفاف و کاشی معرق نفیس تزئین شده بود. مسجد دارای ازارهای است سنگی که از تخته سنگهای بزرگ تشکیل گردیده است. سر در مسجد دارای کتیبه‌ای معرق به خط رقاع در متن لاچوردی و زمینه سفید است که از عالیترین آثار معرق کاری سده نهم ه. ق به شمار می‌رود. از آن بنای عظیم و نفیس که از نظر معماری و معرق کاری از شاهکارهای هنری محسوب می‌گردید، سر در، پایه‌های شبستان، سنگهای مرمر و قطعاتی از کاشی‌های معرق آن باقی مانده است، در بعضی از قسمت‌های مسجد کبود کتیبه‌هایی با خط ثلث بسیار عالی آیاتی از قرآن مجید با کاشی معرق و مقرنسهای نفیس دیده می‌شود.

گنبد سرخ مراغه

کهن‌ترین بنای تاریخی مراغه آرامگاه عبدالعزیز بن سعد قوام است که در سال ۵۴۲ ه. ق ساخته شده است. چون این بنا با آجر سرخ رنگ ساخته شده آن را گنبد سرخ نامیده‌اند. در این بنا هنر آجر تراشی و تزئین اینیه به وسیله آجرهای

مقدس است و دیگر جنبه فرهنگی وانک که از مشهورترین مراکز فرهنگی ارمنیان است. تعداد بسیاری خوشنویس و خطاط در این وانک گرد آمده بودند و به استنساخ کتب می پرداختند و نقاشان و تذهیب کاران با هنر خود بر زیبایی کتیبه‌های افزودند، وانک استپانوس به عنوان یکی از مراکز خوشنویسان ارمنی شهرت داشت. هم اکنون تعداد بسیاری کتاب خطی که در این وانک استنساخ شده است در کتابخانه‌های جمهوری ارمنستان و ایتالیا نگهداری می‌شود.

مساحت وانک استپانوس ۴۵۰۰ مترمربع گرداگرد وانک باروئی سنگی و مرتفع کشیده شده و هفت برج مدور در چهار گوشه بارو، وسط باروئی خاوری و دو سوی دروازه ورودی بنا شده است.

تاریخ بنای کلیسای استپانوس دقیقاً معین نیست. کهن‌ترین سند موجود مربوط به سال ۶۴۹ میلادی است که از وجود دیری در این منطقه آگاهی می‌دهد. این کلیسا چهار بار مورد تعمیر و بازسازی قرار گرفته است. در سمت راست وانک ساختمان خلیفه گری، اطاق‌های مسکونی روحانیان و سایر اتاقها قرارداد. در سمت

در دره شام یکی از زیباترین کلیساهای ارمنیان در جهان واقع شده است. کلیسای استپانوس مقدس دارای ویژگی‌های معماری و تزئینی بسیار بارز است. تا پیش از جنگ جهانی اول همه ساله هزاران زائر مشتاق به زیارت این کلیسا می‌آمدند. اکنون نیز مدتی است همه ساله در فصل تابستان و در روز معین ارمنیان به زیارت این کلیسا می‌آیند.

استپانوس یکی از هفت تن نیک نامانی است که به وسیله حواریون حضرت مسیح تأیید شد و به تبلیغ پرداخت و به نام حضرت مسیح سنگسار گردید و به شهادت رسید. بدین سبب او را «ناخاواگا» یعنی نخستین شهید لقب داده‌اند.

کلیسای استپانوس در دژی استوار واقع شد. و به مجموعه بناهای موجود در این دژ وانک (دیر) استپانوس می‌گویند. این وانک همانند سایر وانکهای ارمنیان محل اجتماع طلاب، خطاطان، خوشنویسان، نقاشان، تذهیب کاران، نویسندگان، فلاسفه، مورخان و دانشمندان بود. وانک استپانوس از دو نظر برای ارمنیان حائز اهمیت است: کلیسای آن به لحاظ سبک بنا که مدفن استپانوس

علیشاه در سده هشتم ه. ق توسط تاج‌الدین علیشاه جیلانی وزیر سلطان ایوسعید بهادر ساخته شده است. از آن بنای عظیم اکنون فقط دیوارهای آجری مستحکم و قطور آن باقی مانده است. این بنا بین سالهای ۷۱۶ تا ۷۳۶ ه. ق بنا گردیده است. چون در اتمام آن تعجیل داشتند به سرعت گنبدی بر فراز آن ساختند، ولی گنبد فرو ریخت مسجد دارای دو مناره بسیار بلند بود. ارتفاع طاق محراب تا سطح مسجد ۲۶ متر است و با ۶۹ پله که بین دو دیوار سمت خاوری آن ساخته‌اند می‌توان به بالای طاق رفت.

گنبد غفاریه

در قسمت شمال شهر مراغه در کنار رودخانه صوفی جای گنبدی از سده هشتم ه. ق قرار دارد که به گنبد غفاریه مشهور است. این بنا چهار وجهی است شبیه گنبد سرخ بخش زیرین آن تا ارتفاع دو متر از سنگ مرمر ساخته شده و بدنه آن با آجر بنا گردیده و با کاشی‌های زیبا تزئین شده است. سه بر جنوبی، خاوری و باختری گنبد هر یک دارای دو طاق نما و یک حاشیه کتیبه می‌باشد. در چهار گوشه بنا چهار نیم ستون آجری ساخته شده که با نقوش لوزی تزئین گردیده و در ورودی در سمت شمال بنا واقع شده است.

تزئینات این بنا شامل کاشیهای رنگین سیاه و سفید و آبی آسمانی می‌باشد. در بالای طاق مدخل گنبد کتیبه‌ای در دو سطر و به خط ریحان وجود دارد.

در بالای هلال طاق تماها شکل دو چوگان پشت به هم داده در داخل دایره دیده می‌شود که نشان خانوادگی امیر شمس الدین قره سنقر است. او در زمان ایوسعید بهادر فرمانروای مراغه بود و در سال ۷۲۸ ه. ق وفات یافت.

کلیسای استپانوس

در ۱۶ کیلومتری جنوب خاوری جلفا

تراشیده شده رانکه از سده پنجم ه. ق در ایران مرسوم شد، می‌توان مشاهده کرد. از ابتکارات معماران سده پنجم ه. ق آجر تراشی بود، آجرها را به قطعات مورد نظر می‌تراشیدند و به وسیله فرورفتگی‌ها و برجستگی‌ها نقوش و تزئیناتی در بنا ایجاد می‌کردند. کلیه دیوارها، ستونهای کاذب، و سردر ورودی گنبد سرخ به این شیوه تزئین شده است. بالای در ورودی طاق نمای کوچکی است با قوس جناغی که از ابتکارات معماران ایرانی است. داخل این قوس با آجر تراشیده شده نقوشی به صورت دایره‌های متقاطع به وجود آورده‌اند. اطراف قوس جناغی سر در بنا با خط کوفی نام بانی آن نوشته شده است.

در داخل در لچکی که در بالای قوس جناغی قرار دارد با کاشیهای فیروزه‌ای و آجرهای قرمز تراشیده شده تزئیناتی زیبا به وجو آورده‌اند. کتیبه دیگری در بالای لچکی قرار دارد که معرف تاریخ بنای آن می‌باشد.

گنبد کبود

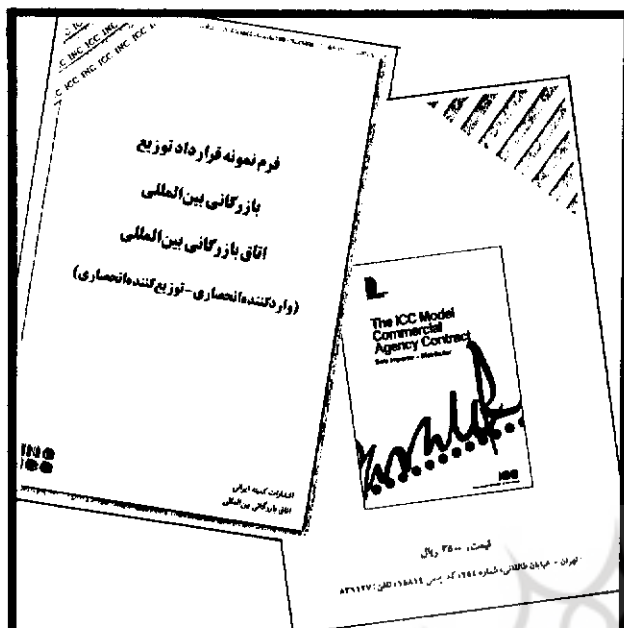
گنبد کبود را قبر مادر هلاکوخان مغول نیز گفته‌اند، گنبد دارای کتیبه‌ای است با نقوش زیبا که بر روی سنگ حجاری شده و حاوی آیاتی از قرآن مجید است. چون مادر هلاکوخان سر قوی تی خاتون مسیحی نسطوری بود، این بنا نمی‌تواند قبر مادر هلاکو باشد.

گنبد کبود برجی است هشت وجهی و مرتفع که پی آن سنگی است، در هر وجه بنا طاق نمائی که به قوس جناغی ختم می‌شود ساخته شده، در بخش بالائی قوس‌ها کتیبه‌ای است به خط کوفی با گچبریه‌های نفیس و نقوش فراوان که زیبایی خاصی به بنا بخشیده است.

گنبد کبود در سال ۵۹۳ ه. ق ساخته شده است.

ارگ علیشاه

ارگ علیشاه یا مسجد تاج الدین

انتشارات جدید کمیته ایرانی

فرم نمونه قرارداد توزیع (واردکننده انحصاری - توزیع کننده انحصاری) دومین نشریه از سری انتشارات اتاق بازرگانی بین‌المللی است که به صورت فرم نمونه برای قراردادهای بین‌المللی تهیه و تنظیم شده است.

قراردادهای توزیع از جمله آن دسته قراردادهای هستند که کاربرد مستمر و مداوم در ایجاد شبکه توزیع کالا در کشورهای خارجی دارد. قراردادهای توزیع هم مانند قرارداد اعطای نمایندگی تجاری به علت فقدان یک سری قوانین مدون و یکپارچه نمی‌تواند حاکم بر روابط تجاری و تنظیم کننده حقوق قانونی طرفین باشد.

این فرم نمونه قرارداد توزیع می‌تواند در دادوستد بین‌الملل مورد استفاده قرار گیرد. این متن که با دقت و با مطالعه قوانین و مقررات کشورهای مختلف تنظیم شده است صرفاً در کشوری که قراردادهای بین‌المللی که توزیع کننده بعنوان خریدار - فروشنده مجدد و یا بعنوان واردکننده عمل می‌کند و کارت توزیع کالا را در قلمرو جغرافیایی خود سامان می‌دهد مورد استفاده قرار می‌گیرد. این شرایط نمونه توازن را در حفظ حقوق و رعایت فروشنده و توزیع کننده / واردکننده ایجاد می‌نماید.

این فرم نمونه دارای قابلیت انعطاف فراوانی است و به همین دلیل طرفین در صورت تمایل می‌توانند قرارداد را به نحوی تنظیم نمایند که منطبق با قوانین ملی آنها باشد و در واقع در تعارض با این قوانین نباشد. از جنبه‌های انعطاف پذیری آن ارائه شرایط و راه‌حلهای جایگزینی است که طرفین می‌توانند حسب نیاز خود آن را برگزینند.

نشریه حاضر که توسط اتاق بازرگانی بین‌المللی تهیه شده است. یک ابزار فوق‌العاده مفید برای بازرگانان و دست‌اندرکاران تجارت بین‌المللی محسوب می‌شود. مرکز پخش - کمیته ایرانی اتاق بازرگانی بین‌المللی - تهران خیابان طاباطبائی

شماره ۲۴

ساختمانی سنگ گچ، سنگهای تزئینی ساختمانی، نمک، سنگ آهک، پوکه معدنی، خاک نسوز، کائولن، سنگ آهن، ذغال سنگ. دیانومیت، پرلیت و نفلین سینیت. در ۲۵ کیلومتری شمال باختری شهرستان سراب در مجاورت روستای رزگاه و در شهرستان کلپور معادن غنی نفلین سینیت کشف شده است که فرآیندی چند محصوله است و از آن آلومینات تولید می‌شود. آلومینیوم یکی از پر مصرف‌ترین فلزات جهان است و معادن غنی نفلین سینیت رزگاه و کلپور می‌تواند در بخشی از نیاز کشور به آلومینیوم را تأمین کند.

منابع:

فرهنگ معماری ایران شماره ۲ و ۳ بهار ۱۳۵۵

فرهنگ معماری ایران شماره ۴ تابستان ۱۳۵۵

مجله‌های باستان‌شناسی و هنر ایران

مجله‌های هنر مردم

مجله بررسیهای تاریخی شماره ۵ سال دوم دی ماه ۱۳۴۶

مجله ایران زمین ستاره ۴ و ۵ سال دو تابستان ۱۳۷۲

فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران اسفند ۱۳۴۵

آمار نامه استان آذربایجان شرقی ۱۳۷۲

چپ وانک کلیسا بنا شده است. تمامی دیوارها، ساق گنبد، ستونها، گنبد و پام کلیسا با سنگ صورتی رنگ ساخته شده است ساق گنبد شاتزده ضلعی است که بر روی آن گنبد چتر مانند کلیسا را استوار کرده‌اند. سرتاسر دیوارهای خارجی کلیسا پوشیده از حجاری‌ها، طاق نماها، نیم ستونها و مقرنس کاری‌های بسیار زیبا است و مجموعه را به صورت یکی از شاهکارهای بسیار نفیس معماری ایران در آورده است.

تولیدات و معادن استان

استان آذربایجان خاوری از استان‌های زرخیز ایران زمین است. و در کشاورزی، صنعت و معدن پیشرفت بسیار داشته است. این استان یکی از قطب‌ها صنعتی ایران می‌باشد و کارخانه‌های عظیم تراکتور سازی و ماشین سازی آن در نوع خود بی نظیرند. سایر صنایع استان آذربایجان خاوری عبارت است از: صنایع مواد غذایی، نساجی، پوشاک و چرم، چوب و محصولات چوبی، صنایع شیمیایی، سیمان و ماشین آلات صنعتی.

از معادن آذربایجان خاوری از دیر باز بهره برداری می‌شد و باستان‌شناسان در نقاط مختلف استان اشیاء ساخته شده از آهن و مفرغ به وفور کشف کرده‌اند. معادن استان عبارت است از: سنگهای

پوزش و اصلاح

متأسفانه نام نویسنده مقاله «به دیدار ارمنستان برویم» در نشریه اردیبهشت ماه، صفحه ۴۴ در هنگام لیونوگرافی روتوش گردیده است. با پوزش از نویسنده محترم اصلاح مینماید که نام نویسنده این مقاله آقای آندرانیک هوپان میباشند.